

Лідія Іванівна Ткаченко,

кандидат педагогічних наук,
провідний науковий співробітник
відділу філософсько-методологічних проблем
інноваційного розвитку людини
Інституту обдарованої дитини
НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 37.015.311

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД У ПЕДАГОГІЦІ: НОВА ПАРАДИГМА

Развитие личности на нынешнем цивилизационном этапе должно происходить с учетом соответствующих ему ценностей и целей. Формирование человека самодостаточного, творческого, инициативного и креативного не может осуществляться на основе парадигмы традиционного подхода в образовании. Ныне синергетика используется как универсальная методология научных исследований в различных областях знания, в том числе и образовании. Очевидно, будет логичным и перспективным очертить парадигму синергетического подхода в качестве методологического базиса для современных инноваций в образовании.

Ключевые слова: творческая личность, синергетический подход, синергетическая парадигма, бинарные оппозиции.

At this stage of development of civilization, the formation of the person should be done with the latest relevant values and goals. Self-sufficient, proactive and creative person cannot be based on the paradigm of the traditional approach to education. Synergetic now used as a universal methodology of scientific research in various fields of knowledge, including education. Obviously, it would be logical and promising proposal the paradigm of the synergetic approach as a methodological basis for innovation in education and pedagogy.

Key words: creative person, synergistic approach, the synergetic paradigm, binary opposition.

Формування творчої особистості є чи не найпершим завданням освітньо-педагогічної діяльності в умовах сучасних глобалізаційних викликів. Пришвидшення технічних і соціальних змін, інноваційність як провідна риса, за якою оцінюється якість змін, розширення й багаторазове ускладнення інформаційно-комунікаційного простору не лише оприявлює для людини нові умови життя, а й висуває до неї вимогу відповідності цим умовам. Найбільшою мірою зазначене стосується таких рівнів: когнітивного (освоєння інформації, що невідкладно збільшується, змушує до навчання протягом життя), духовно-морального (пріоритет творчості й інноваційності перед відтворенням відомого й традиції) й комунікативного (розширення предметного поля й зміна функцій комунікації). Перед суспільством постає проблема формування нової людини, яка відповідала б новим умовам існування соціуму й світу, що глобалізується: з обов'язковою здатністю до творчості й інноваційності. Це нові завдання для освіти й педагогічної науки, й, зрозуміло, вони не можуть реалізуватися старими засобами, ґрунтуватися на звичних підвалинах лінійного мислення, притаманного класичному та некласичному типу науковості. Це означає, що сучасна філософія освіти має запропонувати нові принципи, на яких базуватиметься освітньо-педагогічна діяльність, тобто окреслити нову її парадигму.

Розвитку цивілізації на їх переломному етапі: у таких випадках, зазначає В.С.Стьопін, потрібно змінювати стратегію, що означає зміну цілей. За кожною низкою цілей постає відповідний шерех цінностей. Цінності в свою чергу санкціонують той чи інший тип діяльності та притаманні йому цілі. І тоді питання про стратегію трансформується у проблему цінностей та їх змін. Саме тут може прислужитися філософія, оскільки сама природа її знання є такою, що вона завжди апелює до базисних цінностей суспільного життя. Саме вона здатна «напрацювати ядро нових світоглядних орієнтирів і запропонувати їх культурі» [14]. Видається абсолютно закономірним перенос цієї логічної схеми у царину філософії освіти, яка визначає цілі й цінності освітньо-педагогічної діяльності.

Цінності нової доби (як прогрес соціуму) нині визначаються як постійне оновлення, «що здійснюється за допомогою властивої людському інтелекту здатності осмислювати дійсність, трансформувати діяльність та вносити елемент новизни», – зауважує В.Г.Кремень. Отже метою освітніх зусиль має бути людина, яку відрізняє «свідома орієнтованість на здобуття нового – знань, досвіду, економічних, політичних, культурних досягнень, а також специфічна налаштованість на інновацію [7].

До цінностей потрібно віднести й творче начало та гнучкість, які забезпечують здатність особистості й соціуму постійно адаптуватися до неперервної змінності, якою позначений сучасний етап розвитку цивілізації. Отже цілі освітнього простору, що відповідають зазначеним цінностям – навчання впродовж життя й регулярне оновлення знань, а отже неперервність освітнього процесу, чому відповідає феномен відкритої освіти.

Наступна умова розв'язання проблем сьогодення, а отже цінність – високий когнітивний розвиток як конкретної особистості, так і соціуму в цілому. Поза всім іншим, нова людина має бути здатною «осмислити сутність сучасних процесів, в тому числі й глобалізації» [Там само]. З одного боку це означає «зростання значущості методологічних знань та творчих навичок, необхідних для вміння мислити і самостійно аналізувати інформацію» [Там само], а з іншого – збільшення ваги самостійного пошуку й самостійного опанування знаннями. Метою навчально-виховного процесу таким чином є формування здатності самостійно знаходити знання, а також використовувати нове знання, трансформуючи його в нові ідеї, завдяки самостійним напрацюванням.

Характеристики, які мають вирізняти сучасну особистість, а водночас і забезпечувати відповідні складові її життєдіяльності (громадянську, професійну, особистісну), можна охарактеризувати як постнекласичний стиль знання й мислення. В. С. Меськов і А. О. Мамченко визначають три основних принципи постнекласичної методології: холізм, міжрівневу подібність й неелімінування суб'єкта [11]. Це дає підстави розгляду особистості в координатах синергетики як універсальної наукової методологічної парадигми сучасності, яка відповідає зазначеним принципам.

У сучасному науковому просторі поширюється методологія синергетики, яка, за визначенням С. П. Курдюмова, О. М. Князевої, є орієнтованою на виявлення загальних ознак еволюції і самоорганізації складних систем, яка стає джерелом нового погляду на світ, нового – еволюційного і холістичного – бачення світу [4]. В інтерпретації В. І. Аршинова, В. Г. Буданова – новому міждисциплінарному напрямі, що визначає своєю стратегічною метою відкриття (конструювання) закономірностей (принципів), що є в основі самоорганізації, і що вивчаються різними науками [2].

Аналіз літератури дає підстави стверджувати, що звернення до питання освітньої парадигми були неодноразовими, і в кожному з них в основу класифікації парадигм покладено інший принцип, який зрештою лягає в основу її визначення. Таким чином Ш. А. Амонашвілі, акцентуючи на характері стосунків між учителем і учнем, зазначає про авторитарно-імперативну й гуманну парадигми освіти [1]. І. А. Колеснікова, застосовуючи цивілізаційно-культурологічний підхід, виокремлює езотеричну, науково-технократичну й гуманітарну парадигми [5]. Г. Б. Корнетов, за використання технологічного підхі-

ду, поділяє парадигми на авторитарну, маніпулятивну й підтримки [6]. Є. О. Ямбург, зважаючи на освітню мету, говорить про когнітивну й особистісну парадигми [16]. М. М. Поташнік та М. О. Моїсеєв, спираючись на уявлення про направленість педагогічних зусиль, виокремлюють особистісно-орієнтовану й особистісно-відчужену парадигми [12].

Звернення до визначення поняття «парадигма» дає можливість поглибленого філософсько-освітнього розгляду проблеми. Енциклопедичний словник з філософії дає визначення поняття парадигми як сукупності наукових досягнень, що визнані науковою спільнотою у той чи інший період часу і які слугують основою та взірцем нових наукових досліджень [15]. Уточнюючи поняття парадигми та його статусу, Н. О. Савотіна приходять до висновку, що парадигма – провідна теорія науки (базовий підхід) й вища по відношенню до інших категорія наукового пізнання, що базується на бінарних опозиціях, а також прийнята в якості зразка постановки й рішення проблем протягом певного історичного періоду, що фіксується у науковій літературі та визнається науковим співтовариством незалежно від галузі знань [13]. Приймаючи це визначення, звернемося до філософсько-освітньої методології щодо розвитку особистості на сучасному етапі цивілізаційного розвитку.

Основоположною складовою синергетичної парадигми в педагогіці є принцип самоорганізації складної системи. Як зауважують І. К. Кудрявцев і С. О. Лебедев, синергетична система характеризується здатністю утворювати множинність структур, що виникають, параметри яких визначаються властивостями самої системи і характером взаємодії з навколишнім середовищем. Саме це визначає здатність цих систем до еволюції – послідовної зміни структур у процесі розвитку [9]. Ця теза є основоположною в розумінні особистості та її потенціальних можливостей в «синергетичній педагогіці».

Складність і багаторівневість фізико-біологічного й духовно-психічного аспектів особистості [3], не викликає сумніву. «Самоорганізованість» особистісного розвитку доводить С. Д. Максименко, визначаючи вихідні рушійні сили даного процесу: «...Власне не потреба і не зовнішні умови слугують джерелами розвитку (вони є чинниками функціонування), а саморух нужди у її складних внутрішніх суперечливих взаємовідносинах із потребами» [10].

З точки зору синергетики розвиток особистості постає як постійний рух від одного стану системи до іншого, в якому хаос, випадковість, створення/руйнування, проходження точок біфуркації тощо є природними станами системи, що, послідовно змінюючи один одного, вибудовують безперервний ланцюг перетворень.

Відкритість системи розуміється як здатність кожної з її підсистем до обміну речовиною, енергією, інформацією із зовнішніми по відношенню до системи середовищами. У кожний наступний момент часу система (в тому числі й особистість) не залишається

незмінною, що треба враховувати в навчально-виховному процесі.

Одна з принципових позицій синергетичного підходу – нелінійність розвитку системи. Тому й розвиток особистості це непряма залежність від педагогічних впливів, а потенція, яка може бути спонтанно реалізованою в одному з багатьох варіантів.

Нерівноважність у координатах синергетичної системи «особистість» має сприйматися як здатність і готовність до утворення нових ускладнень системи. Ця особливість має цілеспрямовано використовуватись в системі суб'єкт-суб'єктних відносин учителя й учня для організації бажаних змін.

Когерентність як синхронізація елементів у масштабах усієї системи «особистість» означає, що зміна в одному з елементів її структури неодмінно зумовлює зміни в інших елементах (або рівнях структури).

Емерджентність системи обумовлює виникнення інтегративних якостей, що з'являються за рахунок об'єднання, але не простої перестановки, окремих з них нижчого рівня організації.

Тісно пов'язані між собою, з педагогічної точки зору, поняття флуктуації і надмалого впливу. Флуктуація в синергетиці – порівняно малі відхилення в системі, які за умови підсилення ззовні, можуть при-

звести до утворення якісно нових складових системи. Надмалий вплив, у свою чергу, – це той чинник, що при його застосуванні під час появи флуктуації в системі, призводить до розв'язання стану нерівноважності (хаосу) в ній і відповідно – утворення системи вищої складності, порівняно з попереднім станом. Отже, застосування методики «м'якого управління», коли мала флуктуація (відхилення, коливання) може змінити стан всієї системи – це принципова позиція синергетичної парадигми освітньо-педагогічної діяльності.

Як бачимо, кожна із зазначених вище парадигм акцентує один з аспектів освітньо-педагогічної діяльності, не зачіпаючи всього спектру основоположних принципів, що дає право умовно назвати їх традиційними. Це, на нашу думку, дає право протиставити їх новій парадигмі (постнекласичній), яка, маючи в своїй основі закономірності синергетики, основним з яких є саморозвиток складних систем, принципово від них відрізняється. Характеристика синергетичної парадигми освітньо-педагогічної діяльності (яку ми подаємо в порівнянні основоположних принципів із традиційними) в бінарних опозиціях матиме наступний вигляд (табл. 1):

Окреслена синергетична парадигма дозволяє

Таблиця 1

Синергетична парадигма освітньо-педагогічної діяльності в бінарних опозиціях.

<i>Традиційні парадигми</i>		<i>Синергетична (пост некласична) парадигма</i>
«Закрита» освіта (лінійність освітньо-виховних процесів, завершеність освіти як процесу)	↔	Відкрита освіта (нелінійність освітньо-виховних процесів, незавершеність освіти як процесу)
Плановість	↔	Спонтанність
Однорідність	↔	Нерівноважність
Сталість	↔	Змінність
Традиція	↔	Інновація
Визначення тотальної мети й загальної траєкторії	↔	Визнання індивідуальних потреб і можливостей, індивідуальна траєкторія
Знання уміння й навички як кінцевий результат освітнього процесу	↔	Засвоєння технології навчання як перманентного процесу протягом життя
Авторитарний (суб'єкт-об'єктний) стиль учителя по відношенню до учня	↔	Суб'єкт-суб'єктні відносини в навчально-виховному процесі
Жорстке управління	↔	М'яке управління, надмалий вплив
Активне навчання й виховання з боку вчителя / пасивна позиція учня	↔	Самовиховання й самостійне навчання з боку учня / позиція коуча з боку вчителя
Превалювання когнітивного розвитку	↔	Превалювання комунікативного розвитку
Загальнонавчальний імператив «знати»	↔	Загальнонавчальний імператив «уміти»

осягнути пріоритети освітньої та педагогічної діяльності сучасності та практично визначити відповідні чинники щодо змісту, форм, методів навчально-виховної діяльності, а також відповідні їм загальні технології і конкретні методики.

На підтвердження наших міркувань наведемо тезу В.Г. Кременя щодо гуманістичного змісту синергетичної парадигми, «Синергетика як методологічна парадигма безпосередньо стосується філософії людиноцентризму, яка є виміром сучасної людини. Це означає, що в умовах сучасного інформаційного світу... недоцільно користуватися старими методами і моделями, оскільки вони використовують як базисні методи лінійного мислення й лінійних «наближень» [8, с. 279].

Таким чином, синергетична парадигма сучасної освітньо-педагогічної діяльності має спиратися на загальнонаукову тенденцію використання синергетики як методології в розвитку різних галузей наукового знання, оскільки поєднує два найбільш актуальних підходи – холізм і системність. Використання термінології синергетики у філософсько-освітньому і педагогічному полі дозволяє осмислити спільні для різних галузей знань загальні процеси, розпізнати в них нові смисли, осягнути перспективу розвитку нового педагогічного знання.

Зважаючи на коротку класифікацію освітніх парадигм, що нами була наведена на початку статті, потрібно визначити сутність описаної нами парадигми. Враховуючи базальні принципи розвитку складних систем, якою є за синергетичним підходом особистість, й загальну орієнтацію на розвиток особистості, визначимо окреслену парадигму як парадигму особистісного саморозвитку.

Використані літературні джерела

1. Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике / Ш. А. Амонашвили. – М.: Издательский дом Шалвы Амонашвили, 1995. – 496 с.
2. Аришинов В. И., Буданов В. Г. Роль синергетики в формировании новой картины мира // Вызов познанию: Стратегии развития науки в современном мире. – М.: Наука, 2004. – С. 374–393.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук Украї-

ни / гол. ред. В. Г. Кремень. — К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

4. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – СПб.: Алтейя, 2002. – 414 с.

5. Колесникова И. А. Педагогические цивилизации и их парадигмы // Педагогика. – 1995. – № 6. – С. 84–89.

6. Корнетов Г. Б. Парадигмы базовых моделей образовательного процесса // Педагогика, 1999. – № 3. – С. 43–49.

7. Кремень В. Г. Людиноцентризм в стратегиях освітнього простору / В. Г. Кремень. – К.: Педагогічна думка, 2009. – 520 с.

8. Кремень В. Г. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму // В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 368 с.

9. Кудрявцев И. К., Лебедев С. А. Синергетика как парадигма нелинейности // Вопросы философии. – 2002. – № 12. – С. 55–63.

10. Максименко С. Д. Психологічні механізми розвитку і саморозвитку особистості // Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в освітньому просторі : Матер. методол. сем. АПН України, 19 бер 2008 р. – К.: АПН України, 2008. – С. 30–37.

11. Меськов В. С., Мамченко А. А. Мир информации как тринитарная модель Универсума. Постнеклассическая методология когнитивной деятельности / В. С. Меськов, А. А. Мамченко // Вопросы философии 2010. – №5. – С. 57–69.

12. Потапшик М., Моисеев А. Качество образования в разных образовательных практиках // Народное образование. – 1999. – № 9. – С. 140–149.

13. Савотина Н. А. Понятие «парадигма» и его статус в педагогике // Педагогика. – 2012. – № 10. – С. 3–10.

14. Степин В. С. Философия в эпоху перемен // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. – 2006. – № 4. – С. 18–34.

15. Философия: Энциклопедический словарь / Под ред. А. А. Ивина. – М.: Гардарики, 2004. – 1072 с.

16. Ямбург Е. А. Школа для всех: адаптивная модель: (Теоретические основы и практическая реализация). – М.: Новая школа, 1996. – 352 с.

